

Podreditev z “razsvetlitvijo”: Bentham in prosojnost oblasti

POVZETEK: Članek obravnava Benthamovo pojmovanje publicitete in primerja njegove strategije za uravnavanje vedenja poslancev s strategijami za uravnavanje vedenja zapornikov. Pokaže na disciplinsko moč nenehno prisotnega pogleda javnosti: tako v zaporu kot v politični skupščini igra javnost vlogo razsodnika. Publiciteta kot sistem prosojnosti omogoča odgovorno delovanje vladajočih in zaupanje vladanih. Prosojnost oblasti zagotavlja uresničitev utilitarističnega načela “največje sreče največjemu številu ljudi”. Medtem ko je bil nekoč idealni mehanizem vladanja skritost, je pri Benthamu idealni mehanizem vladanja odprtost oblasti javnosti.

KLJUČNE BESEDE: Bentham, publiciteta, Panoptikon, prosojnost, oblast

V znanem odlomku iz dela “Okoli oblasti” (1977) je Michel Foucault zapisal: “V drugi polovici 18. stoletja se je v ljudeh naselil strah: strah pred zatemnjenimi prostori, pred zagrinjali teme, ki preprečujejo popolno prosojnost ljudi, stvari in resnic. Prosojnost, ki bi pregnala zaplate teme, ki zapirajo pot svetlobi, odstranila senčna področja družbe, ukinila nerazsvetljene sobane, v katerih se netijo arbitrarna politična dejanja, kaprice monarhov, vraževernost, zarote duhovnikov in tiranov, epidemije in nevedne iluzije. [...] Vladavina (javnega) mnenja, o kateri so tedaj tako pogosto govorili, je način delovanja, pri katerem je tista temeljna vrednota, ki omogoča izvajanje oblasti, golo dejstvo, da so stvari znane, ljudje pa se z nekakšnim neposrednim, anonimnim in kolektivnim pogledom medsebojno opazujejo. Oblika oblasti torej, ki temelji na predpostavki mnenja, ne bo dopuščala področij teme” (Foucault, 1991: 46–47). Zahteva po prosojnosti, razvidnosti je bila, kot je pokazal Foucault, usmerjena proti oblasti, ki je temeljila na skritosti; proti arkanski praksi skrivne absolutistične monarhije, kot jo je v delu *Strukturne spremembe javnosti* (1962) imenoval Habermas, je bilo postavljeno načelo publicitete (Habermas, 1962/1989: 68).

Medtem ko je razsvetljenska tradicija poudarjala predvsem kritično-racionalno vlogo publicitete in javnega mnenja, naloga publicitete je namreč bila, “da osebe in stvari podvrže javnemu rezoniranju in omogoča revidirati politične odločitve pred instanco javnega mnenja” (Habermas, 1962/1989: 299), jima je angleški filozof, utilitarist Jeremy Bentham pripisoval predvsem nadzorni značaj. Tisk kot osrednje sredstvo publicitete bi imel po Benthamu nalogo nadzorovati vladajoče in vladane: preprečeval bi neodgovorno delovanje vladajočih in dosegel zaupanje vladanih. Podobna bi bila vloga javnosti v Benthamovem zaporu, Panoptikonu: preprečila bi nepravilno delovanje

nadzornika in zapornikov. Skladno z utilitarističnim načelom bi bilo zagotovljeno, da bi družba delovala v korist vseh: nadzorovanje bi preprečilo nemoralno delovanje vladanih in vladajočih.

Nenehnemu nadzoru javnosti pri Benthamu ne bi bila podrejena samo zakonodajna oblast, ampak (poleg sodišč) tudi izvršna oblast – vlada. Tako Bentham za sodišča pravi, da je “javnost sama duša pravice” (glej Harrison, 1985: 131), se pravi, prav oko javnosti je garant *slepote* pravice; oko javnosti namreč doseže, da se “takrat, ko sodi, sodi tudi samemu sodniku” (glej Harrison, 1985: 131). Za izvršno oblast pa si v *Constitutional Code* (1822) in *An Essay on Political Tactics* (1791/1888) zamisli arhitekturno zasnovo, ki po svoji notranji strukturi zasenči celo sam Panoptikon: pisarne ministrov so razporejene v krogu, na sredini pa je pisarna prvega ministra – tako lahko vsi nadzirajo drug drugega, vse njih pa (iz posebnih oštevilčenih lož) javnost, ki ima v te prostore prost dostop.¹ Bentham ob tem naredi – in to dobesedno – prosojnega celo samega monarha: nekje drugje se namreč poigrava z idejo velikega *transparentnega* kipa Jurija III., ki bi bil osvetljen od znotraj.²

Članek obravnava nadzorno vlogo publicitete, kot jo je opredelil Bentham, in primerja njegova načela za discipliniranje zapornikov, ki jih predstavlja v načrtu zapora, Panoptikonu, z načeli za discipliniranje poslancev v politični skupščini. Pokaže, da si je Bentham delovanje politične skupščine zamislil enako delovanju Panoptikona. V mislih je imel isti cilj: z vidnostjo doseči disciplinirano vedenje objekta opazovanja.

1. Vloga publicitete v delu Jeremyja Benthama

Poglavje “Of Publicity” v *An Essay on Political Tactics* (1791) je Benthamovo zgodnje poglobljeno delo o publiciteti.³ V njem zagovarja potrebo po publiciteti postopkov političnih skupščin. V izhodišču razprave postavlja “zakon publicitete” na najbolj pomembno mesto med postopki, ki bi morali voditi delovanje skupščine: “Preden začnemo podrobno obravnavati postopke delovanja skupščine, postavimo na prvo mesto zakon za zagotavljanje javnega zaupanja [...] Ta zakon je zakon publicitete” (Bentham, 1791/1994: 581).

Vse razprave v skupščini bi morale biti po Benthamu izpostavljene pogledu javnosti. “Publiciteta vsega, kar se v politični skupščini dogaja, bi morala zajemati: vsebino vsakega predloga, govore ter argumente za posamezen predlog in proti njemu, problem posameznega predloga, število glasov za in proti, imena predstavnikov skupščine, ki glasujejo za ali proti, poročila o predlogih in drugo, kar je služilo kot osnova odločitvi” (Bentham, 1791/1994: 589–590). Da bi bila vsebina zasedanj skupščine v celoti znana javnosti, bi morali poskrbeti za “avtentično objavo razprav skupščine ...; zaposlitev zapisovalcev govorov in ob izpraševanjih zapisovalcev vprašanj in odgovorov; strpnost do drugih neavtentičnih objav o istem vprašanju; odprtost zasedanj skupščine za tujce” (Bentham, 1791/1994: 591–592), ne pa tudi ženske (Bentham, 1791/1888: 838).

Publiciteta politične skupščine je po Benthamu nujna za vodenje tribunala javnosti k “oblikovanju razsvetljene sodbe” (1791/1994: 590): “Ljudje, ki bodo bolj pogosto spremljali javne skupščine [...], bodo sklepali bolj trdne sodbe – škodljivi predsodki, s

katerimi bi se branili državniki [...], bodo izgubili svojo moč. Ljudske množice bodo bolj varne pred zvijačami demagogov in prevarami goljufov; bolj bodo spoštovale vélike može [...] Rezoniranje in razpravljanje bo preželo vse družbene razrede" (Bentham, 1791/1994: 583).

Poleg tega publiciteta ne prinaša dobrega le vladanim, ampak tudi vladajočim: "Prav tako, kot si vladani želijo poznati vodenje vladajočih, si vladajoči želijo poznati resnične želje vladanih. Pod vodstvom publicitete je to mogoče z lahkoto uresničiti. Javnost ima na voljo vse možnosti za oblikovanje razsvetljenega mnenja, smeri tega mnenja pa ni težko prepoznati" (Bentham, 1791/1994: 584). Vendar pa Bentham ugotavlja, da publiciteta ne zagotavlja, da bo vsak član javnosti oblikoval razsvetljeno mnenje: "Zaradi nevednosti in strasti večine, ki javnost sestavlja, je javnost nekompetenten sodnik postopkov politične skupščine. [...] Med sto posamezniki bo mogoče eden, ki bo o vprašanih, o katerih razpravlja politična skupščina, sposoben oblikovati razsvetljeno mnenje ..." (1791/1994: 586). Še več, "zaradi povečanega števila objav se bo v primerjavi z dobrimi sodniki", predpostavlja Bentham, "povečalo število slabih" (1791/1994: 587). Zaradi tega je javnost nujno razdeliti v tri razrede: v prvem, ki je najštevilnejši, se posamezniki le malo zanimajo za javne zadeve, ker "nimajo časa brati, ne prostega časa razmišljati"; drugi razred sestavljajo tisti, ki oblikujejo nekakšno sodbo, ki pa ni njihova lastna. Prevzamejo jo od drugih, ker je sami niso sposobni oblikovati; tretji razred sestavljajo tisti, ki "glede na bolj ali manj točne informacije, ki jim jih uspe dobiti, oblikujejo lastno mnenje" (Bentham, 1791/1994: 587). Kateri od teh razredov bo imel od publicitete največ koristi? Le tretji, razlaga Bentham, "ti so vedno razsojali in bodo razsojali; vendar so zaradi nepopolnih informacij razsojali slabo"; s pravimi informacijami, "z resničnimi dokumenti bodo razsojali bolje. Če bo ta razred bolje informiran in bo o zadevah bolje razsojal, bo zagotavljal bolj točna mnenja razredoma, ki že oblikovana mnenja sprejemajo. Z očiščenjem teh, bomo očistili druga; z očiščenjem izvira, bomo očistili strugo" (Bentham, 1791/1994: 587). Kot je opozoril Cutler, je "Bentham potreboval nadaljnjih trideset let, da je zavrzel idejo, ki je bila značilna ideja časa, v katerem je živel, da je treba upoštevati le mnenja tistih, ki sodijo, ker ta usmerjajo mnenje" (1999: 326).

Bentham pripiše publiciteti pomembno mesto pri oblikovanju razsvetljenega mnenja posameznikov, ki razsojajo, vendar v spisu "Of Publicity" podrobneje razpravlja o vlogi publicitete kot sredstvu za nadzorovanje ter discipliniranje vladanih in vladajočih; publiciteta je sredstvo za doseganje odgovornega delovanja vladajočih in zaupljivosti vladanih (Gaonkar in McCarthy, 1994: 556). Nadzorovalno in disciplinsko vlogo publicitete izraža predvsem v prvih dveh izmed šestih *razlogov za publiciteto*. Prvi razlog je "prisiliti člane skupščine opravljati njihovo dolžnost" (1791/1994: 581). Kako to doseči? Odgovor na vprašanje je: "več kot je skušnjav, ki jim je politična oblast izpostavljena, več razlogov jim je treba naštet, da se jim uprejo. Ne obstaja bolj trajen in bolj univerzalen razlog, kot je nadzor javnosti. Javnost je tribunal, ki ima večjo moč kot vsi drugi tribunali skupaj; [...] je nepodkupljiv; [...] kazni, ki jih nalaga, so neizogibne" (1791/1994: 581–582). Izpostavljenost politične oblasti nadzoru javnosti jo disciplinira, "sili opravljati njeno dolžnost", kajti vsako nepravilnost kaznuje tribunal.

Publiciteta politične skupščine omogoča njeno odgovorno delovanje. Kdor bi se želel skriti očem tribunala “ni niti dober, niti pameten človek ne”, razlaga Bentham; publicitete bi se branili “hudodelec, ki poskuša ubežati roki pravice; tiran, ki poskuša zadušiti javno mnenje, ker se boji slišati njegov glas; boječ ali len človek, ki se pritožuje nad splošno nezmožnostjo zato, da bi prikril svojo lastno” (1791/1994: 582).

Drugi Benthamov razlog za publiciteto je “zagotoviti zaupanje ljudi in njihovo strinjanje z zakonodajo” (1791/1994: 582). Zaupanje se dosega z razkrivanjem, kajti skrito je vedno nekaj, do česar smo nezaupljivi: “Nezaupljivost se vedno povezuje s skrivnostjo. [...] Zakaj bi se skrivali, če ničesar ne skrivamo? Tako kot se nepoštenost skriva, se nedolžnost razkriva ...” (Bentham, 1791/1994: 582). Z odprto politiko se odpira zaupanje in varnost ne le vladanim, ampak tudi vladajočim, zato “dosežimo, da bo nemogoče narediti katerokoli stvar, za katero ljudje ne bi izvedeli – dokažimo, da jih ne želimo niti ogoljufati niti presenetiti – vzemimo jim orožje nezadovoljstva. Javnost nas bo nagradila s še večjim zaupanjem. Obrekovanje bo izgubilo svojo moč [...] Ne bom zanikal, da se je mogoče s tajno politiko izogniti kakšnim nevšečnostim, vendar jih dolgoročno več prinese, kot se jim izogne; in da bo od političnih vodstev, od katerih bo eno delovalo skrito in drugo odprto, zadnje imelo moč, pogum in spoštovanje, ki bo nadvladalo vse druge” (Bentham, 1791/1994: 583).

V boju med svetlobo in temo naj zmaga svetloba, bi dejal Bentham; svetloba je najmočnejše orožje v boju proti nepoštenosti in nepravilnim dejanjem. Pogled javnosti na eni strani disciplinira delovanje politične oblasti, “sili člane skupščine, da delujejo skladno s svojo dolžnostjo”, na drugi strani pa politična oblast z doseganjem “zaupanja in strinjanja z zakonodajo” disciplinira javnost samo. Publiciteta tako ne prinaša izključno koristi ali škode ne eni in ne drugi strani; dobro na eni strani prinese vedno dobro tudi drugi, vendar “brez publicitete dobro ne more trajati”, kakor se tudi “zlo z obstojem publicitete ne more nadaljevati” (Bentham, 1791/1994: 589).

Za preprečevanje zla, neodgovornega ravnanja predstavnikov politične skupščine je nujno odpreti vrata skupščine predstavnikom javnosti. Poleg tega je “temeljni razlog za dopuščanje prisotnosti [javnosti] doseči zaupanje [ljudi] v poročanje časopisov. Če bi bila javnost izključena, bi lahko vedno predpostavljali, da resnica ni bila sporočena ali vsaj, da je bil del resnice prikrit in da je o mnogih stvareh, o katerih javnost ne bo nikoli izvedela, skupščina razpravljala. Vendar je neodvisno od tega jamstva za ugled članov skupščine zelo koristno, če jih slišijo nepristranske priče in jim sodi del javnosti, ki se vsak dan zamenja. Prisotnost javnosti je močan motiv za njihovo medsebojno tekmovanje, hkrati pa je koristna omejitev različnih čustvenih izbruhov, ki bi jih sprožile razprave” (Bentham, 1791/1994: 592).

Prisotnost javnosti na zasedanjih politične skupščine pa ni edino zagotovilo za odgovorno delovanje njenih predstavnikov. V *An Essay on Political Tactics* (1791/1888) Bentham uvaja celo vrsto nadzorovalnih strategij za uravnavanje delovanja posameznega predstavnika politične skupščine (glej tudi Gaonkar in McCarthy, 1994). Dvajseto in triindvajseto poglavje eseja se nanaša na ureditev sedežev predstavnikov skupščine, pravila oblačenja in zagotavljanje njihove prisotnosti.

2. Nadzorovalne strategije za uravnavanje delovanja poslancev

V skupščini z velikim številom poslancev bi sedež vsakega izmed njih ne smel biti označen z njegovim imenom: "Vsakdo zasede tisti sedež, ki mu glede na proste sedeže najbolj ustreza. Ta prosti razpored je boljši od določenega iz več razlogov, predvsem pa zaradi tega, ker omogoča bolj učinkovito razpravo" (Bentham, 1791/1888: 832). Katero mesto pa bi zavzeli tisti poslanci, ki bi želeli o zadevi, ki je predmet razprave, spregovoriti? Ali bi bilo bolje, da bi govorili s svojega sedeža ali da bi stopili pred vse prisotne v skupščini? "Govornika bi bolje slišali, če bi stopil na oder, postavljen blizu središča skupščine, kjer je viden vsem. Razpravi bi bilo mogoče lažje slediti. Tisti, ki imajo šibkejši glas, ne bi bili prisiljeni govoriti glasneje, da bi jih slišali tudi tisti v skupščini, ki bi zasedli bolj oddaljena mesta ..." (Bentham, 1791/1888: 834). Ker bi tako govor poslanca z vseh strani skupščine dobro slišali, članom skupščine ne bi bilo treba razsojati na podlagi mnenj drugih (Bentham, 1791/1888: 840). Poleg tega bi nujnost hoje od sedeža k odru zmanjšala zmedo, ki bi nastala, če bi vsak poslanec govoril z mesta, kjer sedi, in tudi nepremišljene besede; hoja od sedeža k odru je namreč "razmišljajoče dejanje, za katerega se poslanec, ki ni dobro premislil, o čem bo govoril, ne bo odločil" (Bentham, 1791/1888: 834).

Podobno, kot se govornik loči od drugih prisotnih v skupščini s tem, ko se povzpne na oder, se poslanci skupščine z obleko ločijo od predstavnikov javnosti: "obleka služi za razločitev poslancev od gledalcev in lahko prepreči nepravilno prisvojitve privilegijev; toga lahko [...] služi istemu cilju. Ta navidezna enakost brani zaslužnega moža, ki ni bogat, pred nekom, ki se postavlja z bogastvom; obleka lahko, z drugimi besedami, doseže enakost članov skupščine s tem, da prikrije njihove telesne pomanjkljivosti, ki same po sebi ne prinašajo prednosti; obleka poslanca dosega pri gledalcih občutek spoštovanja: člane skupščine je mogoče bolje razločiti od drugih prisotnih na zborovanju ...; med razpravo, ko so stranke glede določene zadeve prejele skoraj enako število glasov ter je mogoče pričakovati podkupovanje in spletkarjenje, obleka služi boljši prepoznavnosti gibov določenih članov, razkrivanju tega, kaj se med njimi dogaja: vsako medsebojno sporočanje postane bolj vidno in pritegne pozornost javnosti ...; v primeru ljudskega nemira, ki mu je izpostavljeno vsako politično zborovanje, lahko obleka, ki označuje ugled tistega, ki jo nosi, doseže njegovo spoštovanje in mu prinese večji vpliv za pomiritev nevihte" (Bentham, 1791/1888: 835–836). Obleka razločuje predstavnike skupščine od predstavnikov javnosti, prikriva lastnosti, kot so bogastvo ali revščina določenega člana, njegove telesne slabosti, ki pri razpravi o določeni zadevi niso pomembne, pritegne pozornost javnosti; poslanca, člana skupščine je prek obleke mogoče lažje opazovati.

Tako kot obleka tudi govor z mesta, ki je vidno vsem, postavlja poslanca skupščine v vidno območje, z vidnostjo je zaznamovana njegova prisotnost. Vendar se ji poslanec lahko izogne; vsaka odsotnost, čeprav le enega člana zakonodajne skupščine, pa je zlo, ki prinaša številne nepravilnosti: možnost goljufij, nezmožnost delovanja skupščine zaradi nezadostnega števila poslancev za veljavnost sprejetih zakonov, prisotnost manj

sposobnih poslancev, zmanjšanje vpliva skupščine na javno mnenje (Bentham, 1791/1888: 825). Kako zmanjšati odsotnost poslancev in se s tem izogniti nepravilnostim, ki iz tega izhajajo? Eno izmed sredstev, ki bi poslance odvrčalo od neprisotnosti na zborovanih zakonodajne skupščine, je denarna globa; vsak poslanec bi moral ob začetku mandata vplačati določeno vsoto denarja, za vsako odsotnost z zborovanja bi se mu od vplačane vsote odvzelo določen znesek (Bentham, 1791/1888: 826). Kako pa zaradi odsotnosti kaznovati bogatejše poslance, ki jih denarna kazen ne bi prizadela? “Za vsak prekršek ne bom predlagal več kot le dan ječe; tej kazni se bo mogoče izogniti le, če bo za odsotnost podano legitimno opravičilo.” Prepričani smo lahko, da bo opravičilo za odsotnost resnično, kajti “ni mogoče pričakovati, da bi [poslanci] zaradi dneva ječe z lažjo osramotili svoj ugled” (Bentham, 1791/1888: 827). Sredstvom za zmanjševanje odsotnosti bi Bentham dodal seznam, v katerem bi bili natančno zapisani vsi primeri odsotnosti: “imena odsotnih, datum odsotnosti, kazen, ki so jo za odsotnost prejeli, ali opravičilo, ki so ga za odsotnost podali”, in najbolj pomembno, ob koncu vsakega zasedanja bi bili sezname objavljeni in na vpogled javnosti (Bentham, 1791/1888: 827).

Nepravilnosti delovanja skupščine ni mogoče odpraviti le z uvedbo kazni za odsotnost poslancev, z vstopom javnosti v skupščinsko dvorano, s pravili, ki določajo, kako naj bi se poslanec v skupščini vedel in oblačil, ampak tudi z organizacijo prostora. Ali drugače, organizacija prostora zasedanja skupščine je ključ, ki odpira vrata vseh vrat skupščine, vseh pravil, ki zagotavljajo njeno nemoteno in učinkovito delovanje. Dvorana naj bo “krožne oblike, s stopnicami, ki se vzpenjajo kot v amfiteatru; sedež predsednika naj bo postavljen tako, da lahko vidi celotno skupščino in je viden ...; imeti mora tribune za gledalce in poslušalce; posebno tribuno za novinarje” (Bentham, 1791/1888: 841). Tako organizirana skupščina bi imela veliko moč pri zagotavljanju urejenega delovanja; predsednikov pregled nad dogajanjem skupščine bo onemogočil, da bi prišlo do nereda, če bi se le del skupščine izmaknil njegovemu pogledu (Bentham, 1791/1888: 840–841).

Delovanje skupščine, pravila, ki urejajo njen prostor ter vedenje njenih članov in drugih subjektov znotraj nje, je mogoče primerjati s prostorom in pravili, ki urejajo delovanje Panoptikona; zgradbe, ki si jo je v svojem delu *Panopticon; or, The Inspection-House* (1787/1995),⁴ Bentham zamislil kot zapor in kot vsako drugo zgradbo, v kateri bi želeli obdržati pod nadzorom določeno število ljudi.⁵ Kot je zapisal že na naslovni strani, je ideja novega načela konstrukcije mogoče uporabiti posebno za gradnjo kazenskih institucij, zaporov, tovarn, zavetišč, norišnic, bolnišnic, šol; “s preprosto idejo v arhitekturi” je mogoče doseči moralnost prebivalstva, ohraniti zdravje, okrepiti industrijo, razširiti znanje, utrditi gospodarstvo (Bentham, 1787/1995: 31). Podobno bi lahko dejali, da je mogoče s preprosto idejo v arhitekturi doseči odgovorno delovanje predstavnikov skupščine – v skladu z njihovo dolžnostjo, ki jo imajo do javnosti, ki jih je izbrala.

3. Primerjava Benthamovih načel za discipliniranje poslancev in zapornikov

Med Benthamovimi načeli za zagotavljanje urejenega delovanja skupščine in vedenja njenih predstavnikov je mogoče najti številne podobnosti z delovanjem zapora in urejanja vedenja zapornikov, kot sta pokazala tudi Gaonkar in McCarthy (1994). Pravila, ki urejajo delovanje skupščine, organiziranost prostora, namestitvev poslancev, njihovo obleko, zagotavljanje prisotnosti, se ne razlikujejo od pravil, ki določajo namestitvev zapornikov, njihovo obleko in zagotavljanje njihove prisotnosti, prepoznavnosti. Cilj je isti: razkriti objekt opazovanja, da bi njegovo vedenje uskladili s tistim, kar se od njega pričakuje.

Podobno, kot je skupščina krožne oblike, obdana s tribunami, ki se vzpenjajo proti vrhu, in s predsednikom v njenem središču, je zapor okrogla zgradba, s celicami v vsakem nadstropju in nadzornikovo ložo v njenem središču. Nadzornik zapora in predsednik skupščine imata podobno nalogo: tako, kot si nadzornik prizadeva doseči odgovorno vedenje zapornikov – vedenje v skladu s programom njihove prevzgoje, si predsednik prizadeva doseči odgovorno vedenje članov skupščine – vedenje v skladu z dolžnostjo, ki jo opravljajo. Podobno nalogo ima javnost: javnost, ki ji je dovoljen vstop v skupščino, nadzoruje člane skupščine in njihovega predsednika, javnost, ki ji je dovoljen vstop v zapor, nadzoruje zapornike in njihovega nadzornika; "oko javnosti nadzira notranje oko" (Miller, 1981: 21).

Prav tako, kot je sedež predsednika nameščen v središče, tako da lahko vidi celotno skupščino in je viden, je nadzornikova loža nameščena v središče, tako da ima nadzornik "pregled nad vsemi celicami zapora in ga iz celic zaporniki hkrati tudi vidijo" (Bentham, 1791/1995: 103).⁶ Vendar gre za pomembno razliko. Medtem ko je predsednik skupščine realno prisoten in viden, "vidi in je viden" (Bentham, 1791/1888: 841), nadzorniku zapora ni treba nujno izpolnjevati tega pogoja: svojo ložo lahko zapusti, ne da bi zaporniki njegovo odsotnost opazili. To je mogoče doseči s posebno napravo, lanterno, v katero na mesto nadzornika posadimo "neprosojni predmet, ki prikrije njegovo odsotnost" (Bentham, 1791/1995: 106). Nadzornikovo telo je tako v loži vidno le "kot obris, senca, kot neprosojen temen madež" (Božovič, 1994: 69). S tem pri zapornikih dosežemo vtis, da je nadzornik nenehno prisoten; da postanejo "prepričani, da je vse, kar naredijo, znano, čeprav to morda ni res" (Bentham, 1787/1995: 94). Če je Bentham vlogo vselej prisotnega in nevidnega pogleda panoptikona pripisal nadzorniku, bi bilo mogoče v skupščini to vlogo prej pripisati javnosti: predstavnikom javnosti in tiska oziroma publiciteti skupščinskih zasedanj. Bentham bi moral na panoptični stol predsednika skupščine namestiti javnost.

Publiciteta skupščinskih zasedanj in tisk kot njen osnovni instrument je namreč po Petersu tisti, ki deluje kot "moralni urejevalec, popravljalec neracionalnega delovanja ne le za člane skupščine, ampak za člane celotnega družbenega telesa" (1993: 550). Takšno vlogo bi lahko pripisali tudi publiciteti, odprtosti zapora javnosti. S tem, ko bi že sama zgradba, ki bi bila postavljena v okolico glavnega mesta kake države, kjer se zbirajo največje skupine ljudi (Bentham, 1830), "zbujala odrešilno grozo" (Miller, 1981:

24), pogled vanjo pa pokazal na kazen za zločin (Bentham, 1830), bi moralizirali prebivalstvo, pogled javnosti pa bi na drugi strani okreplil občutek sramu pri zapornikih in tako stopnjeval njihovo moralizacijo (Miller, 1981: 21). Proces moralizacije bi deloval neposredno na zapornike in posredno na obiskovalce (Miller, 1981: 20).

V program prevzgoje zapornikov bi Bentham uvedel tudi zapisovanje njihovega vedenja: "Izbral bi si [...] zapornika. Neprestano bi pazil nanj. Opazoval bi ga vse dotlej, dokler ne bi opazil prekrška. Tega bi si nato zapisal. Počakal bi na naslednjega: tudi tega bi si zapisal. To bi počel ves dan. [...] Naslednji dan bi mu pokazal seznam prekrškov. – Mislil si, da boš ostal neopažen: vidiš, kako si se zmotil. Drugič te bom pustil to početi dva ali pa deset dni: dlje kot boš tako ravnal, težja kazen te bo doletela. To naj bo vsem za zgled; v tej hiši ni mogoče nekaznovano grešiti" (Bentham, 1791/1995: 105). Podobno, kot bi Bentham kaznoval zapornika za vsak prekršek, bi za prekršek kaznoval poslanca. Vsako njegovo odsotnost z zborovanja in kazen zanjo bi zapisal v seznam in ga ob koncu zasedanja oddal v javnost. Načelo je isto: noben prekršek ne ostane skrit, nobeni kazni za prekršek se ni mogoče izogniti; nad vsakim korakom zapornika ali poslanca bdi nadzornik in si zapisuje njegova dejanja.

Da se poslanec in zapornik ne moreta izogniti nadzoru, služi tudi obleka, ali drugače, objekt opazovanja postane zaradi obleke bolj viden. Če poslanca njegova obleka v skupščini razločuje od drugih prisotnih v skupščini in je v prvi vrsti namenjena prehodnemu vtisu (prepoznavnosti poslanca v skupščini), pa je cilj zaporniške obleke doseči trajni vtis in ga s tem razločiti od drugih: "Zaporniki panoptikona bodo podvrženi [...] konkretni diferenciaciji, ki naj jih reši skušnjav pobega: moški bodo imeli rokave neenake dolžine: levi rokav običajen, desni pa nikakor ne daljši od rokava ženske obleke. Laket leve roke bo tako svetlejša od desne, kar bo delovalo kot neke vrste naravno tetoviranje, ki je za dolgo časa neizbrisno" (Miller, 1981: 27). Ob pobegu bo zapornika prav ta označba razlikovala od drugih ljudi in pritegnila njihovo pozornost. Če sem torej rekla, da je namen poslančeve obleke razločiti poslanca od drugih znotraj skupščine, je mogoče trditi, da je namen zaporniške obleke razločiti zapornika predvsem od drugih zunaj zavora. Vendar trajni vtis, ki ga obleka doseže pri zaporniku, lahko tudi pri poslancu zamenja prehodnega: ker je poslanec zaradi obleke v skupščini bolj razpoznaven, so boljše razpoznavna tudi njegova dejanja – ki jih spremlja javnost: če so zapornikova dejanja zunaj zavora prepoznana zaradi telesnega znamenja, so poslančeva dejanja zunaj skupščine prepoznana zaradi zapisa v tisku.

Pri uravnavanju vedenja poslancev in zapornikov (z obleko, kaznovanjem za prekrške, njihovo namestitvijo v prostoru) obstajajo, kot smo videli, številne podobnosti. Temeljni cilj publicitete skupščine in zavora pa je dejansko enak: z vidnostjo doseči disciplinirano vedenje objekta opazovanja. Vendar Benthamovih idej o nadzoru poslancev in zapornikov ne smemo razumeti kot ideje, ki si jih je Bentham zamislil izključno zaradi želje po discipliniranju določenega posameznika, ampak jih moramo videti v luči utilitarističnega cilja, da je najboljšo dejanje tisto dejanje, ki nečemu koristi, ki prinese največ sreče največjemu številu ljudi (Bentham, 1789/1973: 290–291).

Tudi pri sestavljanju pravil zavora in politične skupščine je Bentham ostajal zvest temu načelu: če bi publiciteta zavora na prvi ravni služila nadzoru zapornikov, bi

na drugi služila nadzorovanju javnosti; s tem, ko bi stopnjevala moralizacijo zapornikov, bi stopnjevala moralizacijo obiskovalcev – preprečila bi nove prestopke, s čimer bi prispevala k dobremu družbe (Bentham, 1830). Publiciteta politične skupščine bi na drugi strani služila nadzorovanju poslancev in javnosti; osrednjo vlogo pri uravnavanju vedenja poslancev in javnosti bi nosil tisk. Tisk bi imel nalogo ne le zagotavljati informacije, ampak usklajevati celotno družbeno telo. Kajti kot je dejal Peters (1993: 550), če bi bila vsa dejanja izpostavljena pogledu tiska, se nemoralna dejanja ne bi dogajala. Nemoralno dejanje bi namreč "vžgalo javno mnenje" (Peters, 1993: 549), ukrep javnega mnenja pa bi preprečil njegovo ponovitev: naredil bi "družbo transparentnih src in dobrih dejanj" (Peters, 1993: 550).

4. Prosojnost kot edina možnost odgovornega delovanja oblasti

Kako daleč seže Benthamova obsesija s prosojnostjo, z izpostavljenostjo javnemu mnenju, mogoče najlepše kaže to, da pri njem niti po smrti ne uidemo – ne le javnemu mnenju, ampak dobresedno očesu javnosti! Kot namreč beremo v njegovem zadnjem delu *Auto-Icon* (glej Božovič, 1999), mrtvih po smrti ne bi smeli kar enostavno pokopati, ampak bi morali njihova telesa ohraniti, razstaviti in tako izpostaviti javnemu mnenju prihodnjih generacij (kot je splošno znano, je on sam to tudi storil s svojim lastnim telesom, ki ga je mogoče še danes videti razstavljenega na University College v Londonu) – kar pa ne bi imelo samo čisto utilitarnih implikacij (kot je denimo uporaba mrtvih teles za medicinske pridobitve⁷ ali denimo, da bi na ta način odpadla potreba po nagrobnikih, kipih, portretih itn.); kar bi namreč s tem dosegli bi bilo zlasti to, da bi na ta način lahko mi sami dejavno sooblikovali javno mnenje o nas samih tudi po smrti. Kot reče sam Bentham: "javno mnenje lahko popravlja svoje lastne napake" in kot primer navaja Sokrata in pravi, če bi bilo njegovo telo ohranjeno in razstavljeno v British Museum, bi se lahko kdorkoli na lastne oči prepričal, ali je Ksenofontova relativno nenaklonjena karakterizacija Sokrata upravičena, ali pa je bil nemara res tak, kot nam ga v svojih dialogih slika Platon (glej Božovič, 1999).

Benthamove ideje o uporabi mrtvih teles za žive, prosojnosti smrti in življenja, se niso uresničile – kot vemo so se na ogled "javnemu mnenju", kot nas o tem pouči Božovič (1999: 82), postavili le Lenin, Ho Ši Minh, Mao Zedong, Kim Il Sung in morda še kdo – pa še te, z izjemo Benthama, javnost lahko vidi kot mrtve in ne, kot je želel Bentham, kot žive (čeprav se tudi pri njem "preobrazba mrtvega telesa v živo" ni posrečila), ravno tako kot se niso uresničile Benthamove ideje o prosojnosti politične oblasti oziroma s projektom Panoptikona prosojnosti družbe v celoti. Ironija posebne vrste je, da je Benthamovo nezaupanje do izvršne oblasti – ki za sabo potegne aplikacijo principov panoptizma tudi na samo to oblast – rezultat mučnega poniževanja, kateremu je bil sam izpostavljen ob srečanju z vladno birokracijo, ko je dvajset let – zaman – hodil od vrat do vrat po Whitehallu in poskušal pridobiti naklonjenost in podporo vlade za svoj prvi panoptični projekt, tj. za zapor. Ko je projekt panoptičnega zapora enkrat propadel, je Bentham verjel, da je lahko propadel samo zaradi sektaških interesov,

notranjih nesoglasij – skratka, prav zaradi *neprosojnosti* same oblasti, saj je načrt sam po sebi vendar dober in bi ljudem prinesel neizmerno korist itn. Skratka, ko zaradi neprosojnosti oblasti spodleti prva realizacija principov panoptizma, Bentham te iste principe prenese na samo to oblast.⁸

Če so bile Benthamove zahteve po prosojnosti politične oblasti aktualne ob koncu 18. stoletja – *An Essay on Political Tactics*, kjer je Bentham zapisal svoje temeljne ideje o delovanju politične skupščine je izšel kot odgovor na francosko revolucijo (Cutler, 1999: 325) – danes niso nič manj aktualne ali zanimive. V obdobju informacijske in komunikacijske tehnologije, večjih možnosti po nadzorovanju politične oblasti, se zdijo njegove zahteve po prosojnosti politične oblasti lažje uresničljive. Vendar teoretiki družbenega nadzora (na primer Staples, 1999; Whitaker, 1999; Norris in Armstrong, 1999) dokazujejo nasprotno: nova informacijska in komunikacijska tehnologija je uporabljena predvsem za razkrivanje vladanih in ne vladajočih. Kaj bi ob tem dejstvu dejal Bentham, ko bi videl, da niti tisk ne nove tehnologije niso uspele uresničiti tistega, v kar je verjel: razkriti politično oblast z namenom, da bi družbo obvarovali pred njenimi zlorabami.

Zahvala:

Miranu Božoviču se zahvaljujem za vrsto komentarjev pri pripravi članka.

Opombe

1. Prim. Janet Semple, *Bentham's Prison*, Oxford University Press, Oxford 1993, str. 318.
2. Prim. Janet Semple, *Bentham's Prison*, Oxford University Press, Oxford 1993, str. 296.
3. Za analizo Benthamovega dela *An Essay on Political Tactics* sem uporabljala drugo poglavje omenjenega dela "Of Publicity", objavljeno v *Public Culture*, 6 (3/1994), str. 581–595, in "La tattica parlamentare", ki je v ital. jezik skoraj v celoti prevedeno navedeno delo, ki je izšlo v: A. Brunialti (ur.), *Scelta collezione delle piu importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, Unione tipografico, Torino 1888, str. 729–841.
4. Benthamovo delo *Panopticon; or, The Inspection House* (1787) je pod naslovom "Panopticon Letters" objavljeno v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, str. 31–95 (o podrobnostih glede objave glej Božovič, 1995: 1).
5. Hume (1973, 1974) in Semple (1992) sta v svojem delih podrobno proučila Benthamov Panoptikon.
6. Gre za Benthamovo delo *Postscript, Part I*. (1791), katerega del je pod naslovom "Selections From Postscript I." objavljen v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, str. 97–114 (za podrobnosti glede objave glej Božovič, 1995: 1).
7. Vedeti moramo, da so bili posegi v mrtvo telo v Veliki Britaniji v Benthamovem času prepovedani, da je teles za medicinske raziskave primanjkovalo, oziroma so bili dovoljeni le na telesih obsojenih in obešenih morilcev (glej delo Ruth Richardson *Death, Dissection and the Destitute*, Routledge & Kegan Paul, London 1987; navedeno po Božovič, 1999: 74–77). Primerjaj tudi Richardson in Hurwitz, 1987.
8. Prim. Janet Semple, *Bentham's Prison*, Oxford University Press, Oxford 1993, str. 322.

Literatura

- Bentham, Jeremy, "Panopticon Letters" (1787), v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, str. 31–95.
- Bentham, Jeremy, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation* (1789), Anchor Press, Doubleday 1973.
- Bentham, Jeremy, "La tattica parlamentare" (1791), prev. G. Poudra in E. Pierre, v: A. Brunialti (ur.), *Scelta collezione delle piu importanti opere moderne italiane e straniere di scienze politiche*, Unione tipografica, Torino 1888, str. 729–841.
- Bentham, Jeremy, "Selections From Postscript I." (1791), v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, str. 97–114.
- Bentham, Jeremy, "Of Publicity" (1791), *Public Culture*, 6 (3/1994), str. 581–595.
- Bentham, Jeremy, *Constitutional Code* (1822), ur. F. Rosen in J. H. Burns, Clarendon Press, Oxford 1983.
- Bentham, Jeremy, *The Rationale of Punishment* (1830), ur. R. Heward. Pridobljeno septembra 1999 s spletne strani <http://www.la.utexas.edu/labyrinth/rp/index.html>.
- Božovič, Miran, "Bog v Benthamovem panoptikonu", *Razpol*, 8 (1994), str. 57–83.
- Božovič, Miran, "An utterly dark spot", v: M. Božovič (ur.), *The Panopticon Writings*, Verso, London 1995, str. 1–27.
- Božovič, Miran, "Benthamova avto-ikona, ali o nadaljnji uporabnosti mrtvih za žive", *Problemi*, 37 (7–8/1999), str. 69–90.
- Cutler, Fred, "Jeremy Bentham and The Public Opinion Tribunal", *Public Opinion Quarterly*, 63 (1999), str. 321–346.
- Foucault, Michel, "Oko oblasti", prev. B. Čibej idr., v: M. Dolar (ur.), *Vednost – oblast – subjekt*, Krt, Ljubljana 1991, str. 41–56.
- Gaonkar, Dilip Parameshwar in Robert J. McCarthy, jr., "Panopticism and Publicity: Bentham's Quest for Transparency", *Public Culture*, 6 (3/1994), str. 547–578.
- Habermas, Jürgen, *Strukturne spremembe javnosti* (1962), prev. I. Štandeker, Škuc, Ljubljana 1989.
- Harrison, Ross, *Bentham*, Routledge & Kegan Paul, London 1985.
- Hume, L. J., "Bentham's Panopticon: An Administrative History I.", *Historical Studies*, 15 (61/1973), str. 703–721.
- Hume, L. J., "Bentham's Panopticon: An Administrative History II.", *Historical Studies*, 16 (62/1974), str. 36–54.
- Miller, J.-A., "Despotizem koristnega: panoptični stroj Jeremije Benthama", *Problemi, Razprave*, 6–8 (1981), str. 17–35.
- Norris, Clive in Gary Armstrong, *The Maximum Surveillance Society: The Rise of CCTV*, Berg, New York 1999.
- Peters, John Durham, "Distrust of Representation: Habermas on the Public Sphere", *Media, Culture and Society*, 15 (1993), str. 541–571.
- Richardson, Ruth in Brian Hurwitz, "Jeremy Bentham's Self Image: An Exemplary Bequest for Dissection", *British Medical History*, 295 (1987), str. 194–199.
- Semple, Janet, "Foucault and Bentham: A Defence of Panopticism", *Utilitas*, 4 (1/1992), str. 105–120.

Simple, Janet, *Bentham's Prison*, Oxford University Press, Oxford 1993.

Staples, William G., *The Culture of Surveillance: Discipline and Social Control in the United States*, St. Martin's Press, New York 1997.

Whitaker, Reg, *The End of Privacy: How Total Surveillance Is Becoming A Reality*, The New Press, New York 1999.

Avtoričin naslov:

mag. Martina Trampuž,

Borisa Kalina 73

5250 Solkan

e-mail: martina.trampuz@guest.arnes.si

Rokopis prejet januarja 2002, dokončno sprejet septembra 2002.

*Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo:
izvirni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*